

KECHKI BOSQICHDAGI (LLA) AKTIVLAR UCHUN MTB (PSC) MODELINI TADBIQ ETISHNING NAZARIY ASOSLARI VA UNING O'ZBEKISTON NEFT-GAZ SEKTORI UCHUN QO'LLANILISH IMKONIYATLARI

Mansurov Obid Zayniddinovich

Toshkent davlat iqtisodiyoti universiteti mustaqil izlanuvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22121274>

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda Malayziyaning PETRONAS kompaniyasi tomonidan joriy etilgan “Kechki bosqichdagi aktivlar uchun mahsulot taqsimoti shartnomasi” (LLA PSC) modeli tahlil qilinadi. Modelning soddalashtirilgan soliq tizimi, xarajatlarni qoplash mexanizmining yo'qligi, to'g'ridan-to'g'ri yalpi ishlab chiqarish asosida bo'linish, tugatish majburiyati va tejamkorlikni rag'batlantirish kabi asosiy xususiyatlari o'rganiladi. Shuningdek, ushbu modelning afzalliklari va kamchiliklari klassik Mahsulot taqsimotiga oid bitim (MTB- PSC) bilan solishtiriladi. Tadqiqot natijasida LLA modelining O'zbekistonning rentabelligi pasaygan, tugatilish arafasidagi kechki bosqichdagi neft va gaz konlari uchun mosligi tahlil qilingan va modelni mahalliy qonunchilikka moslashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kechki bosqichdagi aktivlar, LLA MTB, tugatish majburiyati, xarajatlarni qoplash, yalpi bo'linish, soliqqa tortish, investitsion jozibadorlik, O'zbekiston neft-gaz sektori.

KIRISH

Neft-gaz konlarining tabiiy ravishda eskirishi va rentabelligining pasayishi dunyoning ko'plab mamlakatlari oldida turgan umumiy muammodir. Bunday “kechki bosqichdagi aktivlar” (Late Life Assets – LLA) sarmoyaviy jozibadorligini saqlab qolish va ularni tugatish mas'uliyatini samarali boshqarish uchun maxsus shartnoma tuzilmalari ishlab chiqilgan. Ushbu yo'nalishdagi eng ilg'or va amaliy tajribalardan biri Malayziyaning PETRONAS milliy neft kompaniyasi tomonidan joriy qilingan **LLA PSC** modelidir.

Ushbu tezisning **maqsadi** – LLA PSC modelining asosiy mexanizmlarini, afzalliklarini va mumkin bo'lgan kamchiliklarini tahlil qilib, uning O'zbekiston neft-gaz sektorida qo'llanilish istiqbollari o'rganishdan iborat. Tahlil **PETRONAS** rasmiy portalida e'lon qilingan shartnoma shartlariga [1] va boshqa xalqaro amaliyot ma'lumotlariga asoslangan.

ASOSIY QISM

1. LLA PSC MODELINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

PETRONAS LLA modeli eskirgan aktivlar uchun an'anaviy MTB-PSClardan tubdan farq qiladigan, soddalashtirilgan va samaradorlikka qaratilgan tijorat tuzilmasi hisoblanadi. Uning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat [1]:

1.1. Soddalashtirilgan soliq tizimi va xarajatlar mexanizmi

Modelda **xarajatlarni qoplash (cost recovery) mexanizmi mavjud emas**. Bu shuni anglatadiki, pudratchi (operator) qilgan barcha xarajatlar (qidiruv, qazib olish, operatsion) alohida “xarajat nefti” orqali qoplanmaydi. Buning evaziga, modelda **qo'shimcha to'lov (supplemental payment), tadqiqot to'lovi (research cess), o'qitish va ta'lim majburiyatlari** ham mavjud emas. Bu esa ma'muriy yukni keskin kamaytiradi.

1.2. Yalpi mahsulotni to'g'ridan-to'g'ri bo'lish

LLA modelida daromad taqsimoti yalpi qazib olingan mahsulotni uch qismga bo'lish asosida amalga oshiriladi:

1. **Naqd to'lov (10%):** Yalpi mahsulotning maksimal 10 foizi PETRONAS tomonidan davlatga to'lanadigan naqd to'lovlar uchun olinadi. (1974 yildagi Neft konlarini o'zlashtirish to'g'risidagi qonun)
2. **Belgilangan foiz (Y%):** Yalpi mahsulotning belgilangan bir foizi (Y%) ikki bosqichda ishlaydi:
 - **Birinchi bosqich:** Ushbu qism tugatish majburiyati summasi (X) to'liq to'planmaguncha, maxsus tugatish jamg'armasiga (Abandonment Cess) yo'naltiriladi.
 - **Ikkinchi bosqich:** Majburiyat summasi to'plangach, Y% PETRONAS foydasiga o'tadi.
3. **Pudratchi ulushi (qolgan qism):** Yalpi mahsulotdan 10% va Y% chegirilganidan keyin qolgan barcha qism ($100\% - 10\% - Y\%$) to'g'ridan-to'g'ri pudratchiga tegishli. Pudratchi ushbu mablag' hisobidan barcha operatsion xarajatlarni, shuningdek, daromad solig'i (PITA bo'yicha) va eksport boji kabi barcha soliq va majburiyatlarni o'z zimmasiga oladi.

1.3. Tugatish Majburiyati (Abandonment Cost Commitment)

Ushbu modelning markaziy elementi bu – tugatish xarajatlarini boshqarishdir. Pudratchi tenderda quyidagi uchta parametрни taklif qiladi:

- **Umumiy tugatish xarajatlari smetasi (A):** Qayta tiklash ishlari uchun rejalashtirilgan umumiy xarajat.
- **Tugatish majburiyati (X):** Pudratchi jamg'armaga to'lash majburiyatini oladigan aniq summa ($Y\%$ lardan yig'iladigan).
- **Belgilangan foiz (Y%):** Yuqorida aytib o'tilgan.

Tugatish ishlari haqiqiy sarflangan summaga qarab, uchta stsenariy ko'zda tutilgan:

Stsena riy	Haqiqiy tugatish xarajati (H)	Moliyaviy javobgarlik
1	Smetadan yuqori ($H > A$)	Pudratchi farqni o'z mablag'laridan qoplaydi ($H - A$).
2	Smetaga teng ($H = A$)	PETRONAS farqni moliyalashtiradi ($A - X$). Ideal holat.
3	Smetadan past ($H < A$)	PETRONAS farqni o'z zimmasiga oladi ($A - X$). Tejalgan mablag' ($A - H$) PETRONAS va pudratchi o'rtasida bo'linadi.

Tugatish xarajatlardan oshib ketish xavfini pudratchi zimmasiga yuklash va tejamkorlikni rag'batlantirish mexanizmi modelning asosiy "haydovchi kuchi" hisoblanadi.

2. LLA MODELINING AFZALLIKLARI VA KAMCHILIKLARI

2.1. Afzalliklari

- **Ma'muriy soddalik:** Xarajatlarni qoplash nazorati va qo'shimcha majburiyatlarning yo'qligi byurokratik jarayonlarni keskin qisqartiradi.
- **Xarajatlarni tejashga rag'bat:** Tugatish va operatsion xarajatlarni kamaytirish orqali pudratchi daromadini va tejalgan mablag'dagi ulushini to'g'ridan-to'g'ri oshiradi.

- **Aktivning iqtisodiy muddatini uzaytirish:** Pudratchi moliyaviy jihatdan iqtisodiy chegaraviy qiymatni uzoqroq ushlab turishga manfaatdor bo'ladi.
- **Davlat uchun barqaror daromad:** Kechki bosqich aktivlaridan davlat byudjetiga to'lov va soliqlar orqali barqaror (lekin ishlab chiqarishga qarab o'zgaruvchi) daromad oqimini ta'minlaydi.

2.2. Kamchiliklari

- **Narx xavfi to'liq pudratchida:** Pudratchi ulushi yalpi mahsulotga va uning narxiga bevosita bog'liq. Neft narxining keskin tushishi pudratchi daromadiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin, biroq LLA modeli an'anaviy MTB-PSC nisbatan narx o'zgarishiga nisbatan sezgirroq bo'lishi mumkin (chunki hech qanday xarajat chegirib tashlanmasdan to'g'ridan-to'g'ri ulush tayinlanadi).
- **Tugatish xarajatlarning noto'g'ri smetasi xavfi:** Agar pudratchi tugatish xarajatlari juda past baholasa, kutilmagan qo'shimcha xarajatlarning moliyaviy holatiga putur yetkazishi mumkin.
- **Keksa va kichik konlar uchun mosligi:** Ushbu model odatda yirik konlarning tugatilish bosqichi uchun mo'ljallangan. Juda kichik yoki o'ta murakkab konlar uchun investor topish hali ham qiyin bo'lishi mumkin.

3. LLA MODELINING O'ZBEKISTON SHAROITIDA QO'LLANILISH TAHLILI

Ushbu modelni O'zbekiston neft-gaz konlariga, ayniqsa, uzoq yillardan buyon ishlab kelinayotgan va rentabelligi pasaygan, shuningdek, tugatilish arafasida turgan kechki bosqichdagi aktivlar ("LLA" aktivlar) uchun qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqish mumkin.

3.1. Potensial qo'llaniladigan kon turlari

- **Eskirgan neft konlari:** 20-30 yil va undan ortiq vaqt mobaynida ekspluatatsiya qilinayotgan, hozirgi vaqtda qat'iy iqtisodiy chegarada ishlayotgan neft konlari.
- **Tugatilish bosqichidagi yirik gaz konlari:** Asosiy gaz zaxiralari tugab, ishlab chiqarish hajmi keskin qisqargan, ammo infratuzilmasi katta kapital xarajatlarni talab qiladigan yirik gaz konlari.
- **Qiyin geologik sharoitdagi qoldiq zaxira konlar:** Asosiy konlarni o'zlashtirishdan qolgan texnologik jihatdan murakkab, ammo miqdoran salmoqli zaxiralarga ega uchastkalar.

3.2. Modelni O'zbekiston qonunchiligi va shartlariga moslashtirish takliflari

Jabha	PETRONAS LLA modeli	O'zbekiston uchun moslashtirish takliflari
Asosiy bo'linish	Yalpi mahsulot: 10% (naqd) + Y% (tugatish) + Qolgani (pudratchi)	Qat'iy 10% o'rniga, konning qoldiq zaxirasiga qarab 5-15% oraliqda moslashuvchan shkala belgilash.
Tugatish majburiyati	Pudratchi tomonidan taklif qilinadigan (X) va (Y%)	Majburiyat miqdorini konning geologik va infratuzilmaviy xususiyatlariga qarab ekspert baholash asosida belgilash.

Jabha	PETRONAS LLA modeli	O'zbekiston uchun moslashtirish takliflari
Tejamkorlik taqsimoti	A – H = PETRONAS va pudratchi o'rtasida bo'linadi	Bo'linish nisbatini (masalan, 70/30 yoki 80/20) davlat foydasiga o'zgartirish imkoniyatini qonun bilan mustahkamlash.
Soliq rejimi	Barcha soliqlar (PITA, eksport boji) pudratchi ulushidan to'lanadi	LLA doirasidagi loyihalar uchun daromad solig'i bo'yicha vaqtinchalik imtiyozlar yoki qat'iy belgilangan pasaytirilgan stavkalarni joriy etish.

4. KLASSIK MTB-PSC, GPSC VA LLA MODELLARINING QIYOSIY TAHLILI

Ko'rsatkich	Klassik MTB	GPSC (Iroq modeli)	LLA PSC (PETRONAS modeli)
Qo'llanish bosqichi	Dastlabki, o'rta va kechki	Asosan yangi va yirik konlar	Faqat kechki bosqich (tugatilish) aktivlari
Xarajatlarni qoplash	Bor (cost oil)	Qat'iy cheklangan (cap bilan)	Yo'q
Bo'linish asosi	Sof foyda (profit oil)	Yalpi mahsulot (gross prod.)	Yalpi mahsulot (gross prod.)
Pudratchi daromadi	Profit oil ulushi	Barrel uchun qat'iy haq (fee)	Yalpi mahsulotning qolgan qismi (100%-10%-Y%)
Tugatish majburiyati	Alohida shartnoma bilan	Davlat yoki operator	Modelning markaziy qismi
Ma'muriy murakkablik	Yuqori	O'rta	Juda past
Investor uchun rag'bat	Yuqori (foyda ulushi)	Past (qat'iy marja)	Yuqori (tejamkorlik va ko'p ishlab chiqarish)

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, PETRONASning LLA PSC modeli eskirgan, kechki bosqichdagi aktivlarni boshqarish va ularni tugatish mas’uliyatini ijtimoiy va ekologik jihatdan samarali hal etishning ilg’or mexanizmidir. Uning xarajatlarni qoplamaslikka asoslangan, yalpi mahsulot bo’linishi va tugatish majburiyatini tejamkorlik bilan birlashtirgan tuzilmasi ma’muriy soddalik va investor uchun kuchli rag’bat yaratadi. O’zbekiston neft-gaz sektori, ayniqsa, uzoq vaqt davomida ishlab kelinayotgan va rentabellik chegarasida ishlayotgan konlar uchun ushbu modelni o’rganish va mahalliy qonunchilikka moslashtirish dolzarb hisoblanadi.

Takliflar:

1. **Pilot loyiha sifatida sinov:** O’zbekistonning geologik va iqtisodiy sharoitiga eng mos keladigan bitta eskirgan neft yoki gaz konida LLA modelini pilot loyiha sifatida joriy etish.
2. **Qonunchilik bazasini yaratish:** “Kechki bosqichdagi aktivlar uchun mahsulot taqsimoti to’g’risida”gi qonunga o’zgartirish kiritish yoki Prezident qarorini ishlab chiqish, unda yalpi bo’linish, tugatish jamg’armasi va soliqqa tortishning soddalashtirilgan tartibini belgilash.
3. **Xalqaro tajriba va transfer narx nazoratini uyg’unlashtirish:** Modelni joriy etishda, ayniqsa tejalgan mablag’larni taqsimlash va soliq solish masalalarida xalqaro tajriba (PETRONAS) bilan birga, O’zbekistonning transfer narx belgilash va soliq qonunchiligini uyg’unlashtirish.
4. **Mahalliy pudratchilarni rag’batlantirish:** LLA loyihalarida mahalliy neft-xizmat ko’rsatuvchi kompaniyalarning ishtirok etishini rag’batlantiruvchi mexanizmlar (masalan, tenderlarda mahalliy kontent ulushini oshirish) joriy etish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. PETRONAS. (n.d.). *Late Life Assets (LLA) PSC Terms*. Malaysia Petroleum Management (MPM). Retrieved from. <https://www.petronas.com/mpm/investment-opportunities/fiscal-terms/LLA>.
2. Bindemann, K. (1999). *Production Sharing Agreements: An Economic Analysis*. Oxford Institute for Energy Studies.
3. Johnston, D. (2008). *International Petroleum Fiscal Systems and Production Sharing Contracts*. PennWell Books.
4. Mansurov, O.Z. (2026). *Legal and Economic Mechanisms for Balancing State and Investor Interests in Oil and Gas Projects*. – Tashkent.